

ORTODOCȘI ȘI GRECO-CATOLICI ÎN BANAT (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX). PERSPECTIVA LUI IOAN BOROȘ

Ion Cârja*

Cuvinte cheie: Ioan Boroș, Banat, Biserică, ortodoxie, greco-catolicism, multiculturalism.
Keywords: Ioan Boroș, Banat, Church, Orthodoxy, Greek Catholicism, multiculturalism.

Orthodox and Greek Catholics in Banat (second half of the 19th and early 20th century). The Perspective of Ioan Boroș (Abstract)

Bringing back into actuality a personality as important as Ioan Boroș (1850–1937), a reference figure of the Banat Greek Catholicism during the second half of the 19th century and the first decades of the next, represents a significant acquisition, an important result of the research efforts that were conducted after 1989 in the area of church history. In this respect, two major historiographical restitutions must be mentioned; after they saw the light of the printing press, they contributed in a decisive manner in placing in the spotlight the proposed archiereus Ioan Boroș to the Romanian historiography and to the contemporary Greek-Catholic ecclesial and community consciousness; it is the publication of his memorial notes, along with his will, correspondence and documents proving his elevation to the rank of honorary archiereus, in the period immediately following the Great Union. A first book containing his historical writings is of great importance in understanding his intellectual profile and the great diversity of the concerns that animated him. Considering the intellectual formation, the life experience and the exceptional church administrative skill that Ioan Boroș showed, we consider that it is not without interest to see how his memorial notes and, on a broader level, his scientific and publishing activity, reflect the multi-confessional character of Banat and especially the relations between the two Romanian confessions, Orthodoxy and Greek Catholicism. This is the aim of the present research paper.

În perioada post-totalitară, scrisul istoric românesc a trebuit, pe lângă multe alte deziderate și provocări, să intre pe teritorii marginalizate și oculte de comandamentele ideologice și propagandistice care au afectat grav meseria de istoric până în 1989. Istoria bisericii și a vieții religioase reprezintă un domeniu al cercetării istoriografice în care efortul recuperatoriu s-a impus cu necesitate pe durata ultimelor trei decenii, un demers complex, departe a fi încheiat în prezent, care a impus între altele schimbarea perspectivei de abordare, recuperarea unei documentații prea puțin sau deloc cunoscute, din fonduri de arhivă, și introducerea ei în circuitul științific, și demararea unor cercetări distincte în interiorul acestui areal tematic, precum: organizarea și funcționarea instituțiilor bisericești, relații interconfesionale în interiorul comunităților românești și în afara acestuia, rolul elitelor în viața bisericii și în mișcarea națională, Bisericele și viața religioasă în perioada comunistă etc. Istoria Bisericii Române Unite cu

Roma (Greco-Catolice) este prin excelență o temă de cercetare care a necesitat o reevaluare, în acord cu climatul liberal de care a început să beneficieze istoriografia din România după decembrie 1989, și cu imperativele normalității, în ultimă instanță. Această direcție de cercetare s-a ilustrat prin proiecte individuale și de echipă, materializate în numeroase contribuții care au văzut lumina tiparului¹ în încercarea de a repropune o problematică

* Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1, 400084; Școala Doctorală Studii de Populație și Istoria Minorităților; e-mail: ioncarja@yahoo.it.

¹ Repertorierea contribuțiilor istoriografice dedicate Bisericii Greco-Catolice românești după 1989, a se vedea în: Remus Câmpeanu, *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, Cluj-Napoca (2003); Ion Cârja, Cecilia Cârja, *The history of the Greek-Catholic Church as reflected in the post 1989 Romanian historiography. Some considerations*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, vol. 61, nr. 2 (2016), 157–176; vezi și Idem, *Românii și Sfântul Scaun-perspective istoriografice post-comuniste. Câteva considerații*, în vol. Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, Mihaela Bedecan

asupra căreia s-a aplecat cu seriozitate, în perioada 1948–1989, mai curând exilul românesc, prin unele inițiative notabile², fără a putea spune însă că subiectul ar fi în prezent epuizat.

Readucerea în actualitate a unei personalități de talia lui Ioan Boroș (1850–1937), figură de referință a greco-catolicismului bănățean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale celui următor, constituie o achiziție semnificativă, un rezultat important al eforturilor de cercetare de după 1989 în zona istoriei bisericești. Trebuie în acest sens menționate două restituiri istoriografice semnificative care, văzând lumina tiparului, au contribuit la modul hotărâtor în a-l repropune pe arhierul-prepozit Ioan Boroș istoriografiei românești și conștiinței ecleziale și comunitare greco-catolice contemporane; este vorba de publicarea însemnărilor sale de factură memorialistică, alături de testament, corespondență și de documentele care dovedesc ridicarea sa la rangul de arhieru onorific, în perioada imediat următoare Marii Uniri³, precum și editarea de curând a unui prim volum din opera sa istorică, foarte importantă pentru înțelegerea profilului său intelectual și a diversității de preocupări care l-au animat⁴.

Ioan Boroș a fost cu adevărat un personaj, un om al Bisericii și un om de cultură de mare complexitate, deosebit de interesant sub aspectul coordonatelor identitare care i-au jalonat formarea precum și al trăsăturilor psihologice și de personalitate care se întrevăd din însemnările sale memorialistice. Născut la Carei, în comitatul Sătmarului, la 20 octombrie 1850, din părinții Ioan și Maria Boroș (născută Varga), viitorul cleric al eparhiei Lugojului a fost dăruit de Providență cu o viață lungă care a durat până la 29 ianuarie

1937. Primul aspect interesant pe care ni-l relevă parcursul de viață al lui Ioan Boroș, mai ales partea de început a acestuia, ține de trăsăturile identitare sub semnul cărora a făcut primii pași. Născut într-o familie în care conștiința originii române nu s-a pierdut, în pofida faptului că practica în cotidian limba maghiară, tânărul Boroș își va reactiva la modul serios identitatea românească abia la gimnaziul greco-catolic de la Beiuș, pe care-l frecventează în perioada 1864–1869, pentru a o consolida apoi pe durata studiilor urmate la Seminarul central greco-catolic Sfânta Barbara din Viena, între anii 1869–1873. Identitatea etno-lingvistică a lui Ioan Boroș este una „de frontieră”, ca să-i spunem astfel, în sensul în care era specifică pentru extremitatea vestică a blocului etnic românesc din monarhia austro-ungară, în care gradul de asimilare și de integrare pe direcția cultural-identitară maghiară era mult mai avansat decât în fostul mare principat al Transilvaniei. De la primii ani de viață, în Careiul natal, trecând prin școlile pe care le-a urmat, tânărul Boroș se construiește pe sine ca român și greco-catolic și dovedește, de asemenea, preocupări pentru studiu și cercetarea trecutului care-l anunță pe viitorul om de cultură polihistor de mai târziu.

După terminarea studiilor la Viena, în anul 1873, se va pune în slujba tinerei eparhii greco-catolice bănățene, la Lugoj, începând astfel o lungă și bogată carieră, traversând toate treptele unui *cursus honorum* ecleziastic prin care ajunge canonic, prepozit capitular și în final arhieru cu titlu onorific, în anul 1922. În această ordine de idei, trebuie spus că acest parcurs de carieră, cu o cronologie atât de extinsă îl face demn de tot interesul pe Ioan Boroș, care a servit sub șase episcopi, la Lugoj, de la începuturile activității sale în această episcopie până la promovarea în funcția de arhieru onorar (Ioan Olteanu, Victor Mihalyi de Apșa, Demetriu Radu, Vasile Hossu, Valeriu Traian Frențiu și Alexandru Nicolescu). A fost în tot acest răstimp martor și parte activă a procesului de consolidare instituțională a eparhiei unite a Lugojului și de afirmare a acesteia în peisajul religios bănățean și, pe un plan mai larg, în viața bisericească a românilor din Austro-Ungaria în ansamblu. A servit atât în curia episcopală, cât și în afara acesteia, ca preot paroh la Zăbrani⁵ în perioada 1880–1897, a inițiat sau a participat la numeroase proiecte sociale, culturale și filantropice și a reușit să se impună ca un membru de vază al clerului

(coord.), Nicolae Bocșan. *Istoria sub semnul Generozității și Umanității*, Cluj-Napoca (2018), 371–389.

² *Biserica Română Unită, două sute cinci zeci de ani de istorie*, s.n., Madrid (1952), reeditată la Casa de Editură Viața Creștină, Cluj-Napoca (1988). Contribuțiile cele mai substanțiale dedicate istoriei greco-catolicismului românesc de către intelectualii exilului se datorează lui Octavian Bârlea, editor al revistei „Perspective”, publicată la München începând din 1978, alături de numeroase alte lucrări (a se vedea pe această temă: Giuseppe Munarini, Portretul unui exilat-monseniorul Octavian Bârlea. Aspecte ale profilului intelectual, în Liviu Boar, Laura Stanciu, Ioan Bolovan (coord.), *Școală, Biserică, Stat și Națiune în istoria României. Omagiu profesorului Cornel Sigmirean la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Cluj-Napoca (2021), 227–241).

³ Ioan Boroș, *Memorialistica*, ediție, studiu introductiv și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Ion Cârja, Costin Feneșan, Cristian Sabău, Cluj-Napoca (2012).

⁴ Idem, *Scrieri istorice*, vol. I, studiu introductiv, ediție și note de: Gh. Naghi și Șipoș Ibolya, Cluj-Napoca (2019).

⁵ Sat de reședință al comunei cu același nume, azi în jud. Arad.

unit bănăţean și al societății românești din epocă. Viața și traseul de carieră al lui Boroș intersectează numeroase momente de importanță majoră pentru istoria confesiunii greco-catolice și pentru românii din imperiul dunărean în egală măsură, așa cum au fost aniversarea a 200 de ani de la Unirea cu Biserica Romei, semicentenarul episcopiei greco-catolice de Lugoj și redactarea șematismului jubiliar diecezan, lucrare la care Boroș a participat în mod nemijlocit, nu în ultimul rând perioada grea a primei conflagrații mondiale, urmată de unirea Banatului, alături de celelalte teritorii românești din fosta monarhie dualistă cu Vechiul Regat, pentru a mai apuca apoi să trăiască 19 ani de viață în România Mare.

Anvergura, consistența și varietatea contribuțiilor rămase de la cărturarul Ioan Boroș este, de asemenea, un motiv care justifică pe deplin demersul istoriografic de *restitutio* care i-a fost dedicat. Istoria românilor și istoria provinciei bănăţene, istoria bisericească, liturgica, omiletica, dreptul canonic, sunt câteva dintre domeniile tematice în care acesta s-a ilustrat și din care au rezultat cărți de referință, alături de o mare diversitate de studii și articole, apărute în periodice bisericești și în reviste de cultură⁶. Opera sa impresionează, așadar, prin varietatea tematică, în primul rând, dar și prin recursul la documentul de arhivă, pe care Boroș l-a practicat cu rigoare și scrupulozitate. Pentru subiectele pe care le-a cultivat și deopotrivă pentru dimensiunea cantitativă a operei sale este relevantă autobiografia pe care ne-a lăsat-o, scrisă în limbile română și maghiară, în care face o trecere în revistă a lucrărilor publicate și a celor rămase în manuscris: cărți, broșuri, studii, articole, cu o puternică reprezentare a domeniului publicistic, în care regăsim o gamă variată de reviste bisericești și laice cu care a colaborat. Relevantă pentru orizontul tematic larg în care s-a mișcat este ediția de scrieri istorice, realizată de Gheorghe Naghi și Șipoș Ibolya (primul volum), în cuprinsul căreia găsim sub forma unor secțiuni direcțiile de studiu pe care Ioan Boroș le-a onorat prin contribuțiile propuse: cercetări de istoria Bisericii, cercetări de

⁶ Dintre lucrările apărute în timpul vieții lui Ioan Boroș, menționăm: Ioan Boroș, *Ierarhia bisericească sau explicarea ceremoniei sacre prescise la chirotonia gradelor s. ierarhice*, Gherla (1894); Idem, *Monografia parohiei unite românești din Timișoara*, Timișoara (1907); Idem, *Unirea românilor din Lugoj. Istoricul parohiei în anii 1836–1860*, Lugoj (1926); Idem, *Evenimentele revoluției de libertate din anii 1848/49 desfășurate în Lugoj*, Lugoj (1927); Idem, *Constituția. Societate secretă română în Lugoj 1830–1834*, Lugoj (1928). Pentru o imagine de ansamblu privind publicistica acestuia, a se vedea autobiografia, în I. Boroș, *Memorialistica*, 281–295.

istorie socială, cercetări de istorie locală lugojeană, descrieri ale Lugojudului, cercetări de istorie administrativă și fiscală din Transilvania și Banat, școala din Banat, științe auxiliare ale istoriei⁷. Nu în ultimul rând, interesantă și relevantă pentru diversitatea și lărga cuprindere a preocupărilor sale, este inițierea săpăturilor arheologice de la Jupa (Tibiscum) (jud. Caraș-Severin), în anii 1923–1924, precum și eforturile depuse de Ioan Boroș pentru înființarea unei instituții muzeale la Lugoj, începute cu mult înainte de Marea Unire și continuate după 1918 în calitate de președinte la Secția bănăţeană a Comisiei Monumentelor Istorice.

Alături de toate acestea, Ioan Boroș este un personaj special prin însemnările memorialistice pe care le-a lăsat posterității; ne referim în mod special la prima secțiune, intitulată „Memorii”, din ediția de memorialistică publicată în anul 2012⁸. Autorul se distinge prin sinceritatea totală în fața hârtiei, prin deschiderea și totala franchețe cu care își etalează gândurile și prin considerațiile încărcate adesea de o notă pronunțată de subiectivism, pe care le face la adresa prietenilor și neprietenilor. Ceea ce a încredințat Boroș hârtiei cu titlu de însemnări personale, este departe de a fi o proiecție formală și „oficială” a lumii prin care a trecut, a mediului bisericesc în particular, ci este vorba de afirmații și considerații de o mare sinceritate, care relevă o persoană de mare sensibilitate, un fin observator al realităților sociale și al caracterelor umane în mijlocul cărora trăia, și nu în ultimul rând un om al „sistemului”, al ierarhiei bisericești, nelipsit de frustrări în legătură cu derularea propriului parcurs de carieră. Pentru toate acestea, Ioan Boroș este, neîndoind, unul dintre cei mai interesați autori de texte memorialistice din spațiul ecleziastic românesc al secolelor XIX–XX.

Având în vedere formația intelectuală și experiența de viață și de administrație bisericească de excepție de care a dat dovadă Ioan Boroș, considerăm că nu este lipsit de interes să vedem cum se reflectă în însemnările sale memorialistice și, pe un plan mai larg, în activitatea sa științifică și publicistică, caracterul multiconfesional al Banatului și în special relațiile dintre cele două confesiuni românești, Ortodoxia și Greco-Catolicismul.

Un prim aspect care iese în evidență, la o lectură atentă a memoriilor și respectiv a operei publicistice, este atașamentul pregnant al lui Ioan Boroș pentru componenta răsăriteană a identității Bisericii greco-catolice românești. Identitatea

⁷ I. Boroș, *Scrieri istorice*, vol. I, passim.

⁸ Idem, *Memorialistica*, 95–258.

confesională greco-catolică este revendicată de viitorul canonic și arhieru al eparhiei Lugojului încă de la primii pași în viață, așa cum rezultă din memoriile când afirmă, în partea de început, că părinții săi erau „cu mare alipire către biserica română”⁹. De o importanță hotărâtoare a fost în acest sens educația de care a avut parte în seminarul Sfânta Barbara de la Viena, unde „ne-am crescut în spirit românesc și în alipire către biserica de rit oriental”, fapt la care contribuția cea mai importantă a avut-o vicerectorul Grigore Silași, care „era sufletul acestei creșteri”. Rememorarea peste ani a perioadei petrecute la studii, în seminarul central pentru uniți din capitala imperiului, îi prilejuește o serie de considerații cu privire la cele două repere identitare majore de care era animat, confesiunea greco-catolică și identitatea românească. Este sugestivă aprecierea rolului pe care l-a avut în acest sens vicerectorul Silași, la care memorialistul revine: „Pre timp liber în seminar, Vice) Rectorul Silași ne propunea ritul bisericii de rit oriental și încă cu atâta cunoștință și pricepere, încât cel puțin eu numai prelegerilor avute de la dânsul am să mulțămesc că încă de atunci mi s-a sădit în sufletul meu o predilecțiune deosebită și un dor de a studia și a scrie vr-odată în același obiect, /27/ după cum mai târziu am și făcut”. Experiența studiilor de la Viena este evaluată, astfel, mai târziu, când își scrie memoriile, într-o cheie strâns legată de formarea tinerilor români din seminar sub semnul celor două referințe importante: apartenența la Biserica Greco-Catolică și identitatea românească. În aceeași ordine de idei, Ioan Boroș se disociază de tendințele de latinizare a uniților din epocă, pe care le vede în strânsă legătură cu asimilarea, cu pierderea identității etnico-naționale și cu o atitudine de obediență strictă față de exigențele Sfântului Scaun și față de guverne¹⁰. În această perioadă, secolul al XIX-lea, de puternică afirmare a ideologiei naționale, reperele identității de tip național tind să înglobeze apartenența confesională, care în partea central-răsăriteană a continentului european conține și ca factor de identificare etnică în relația identitate-alteritate la nivel comunitar¹¹.

Nu în ultimul rând, interesul lui Boroș pentru identitatea răsăriteană a Bisericii greco-catolice

românești este reflectat în opera publicistică a acestuia, așa cum rezultă din lista cu articolele publicate, cuprinsă în autobiografia sa¹².

Raportarea la „celălalt”, o alteritate de proximitate, așa cum era confesiunea ortodoxă, majoritară printre românii bănățeni, fără a fi foarte consistentă, revine cu o anumită frecvență în memoriile lui Ioan Boroș, mențiunile legate de aceasta fiind ceva mai numeroase comparativ cu alte confesiuni. Referirile la aspecte privind Biserica Ortodoxă apar în desfășurarea firului narativ al memoriilor, în diferite contexte care țin de desfășurarea cotidianului, astfel, Boroș îl menționează de câteva ori pe protopopul „greco-oriental” al Lugojului George Popovici, la al cărui jubileu dedicat împlinirii a 25 de ani de la instalarea în funcție, pe data de 15 noiembrie 1912, a și participat¹³. Boroș prezintă apoi competiția dintre ortodocși și greco-catolici pentru conducerea băncii „Poporul” de la Lugoj, un proiect în care implicarea clericului cu origini sătmărene a fost una deloc neglijabilă¹⁴. Interesat în mod constant de relația dintre confesiune și națiune, într-o Ungarie dualistă care avea propriile politici față de naționalitățile nemaghiare, Boroș se oprește în memoriile asupra dezbaterii proiectului legii Apponyi în Parlamentul de la Budapesta, începând cu luna martie a anului 1907, lege despre care spune că este „o lege monstr(u)oasă și dezastruoasă pentru bisericile, școalele și poporul român, care tinde a subtrage școalele confesionale de sub jurisdicția bisericească, /169/ respectiv a nimici caracterul național a(l) acelor școale”. Menționează intervențiile episcopatului român, de ambele confesiuni (mitropolitul greco-catolic Victor Mihalyi de Apșa, mitropolitul ortodox Ioan Mețianu, episcopul ortodox de Arad Ioan Ignatie Papp și episcopul unit de Gherla Vasile Hossu), împotriva acestui proiect de lege, cu un comentariu dezaprobativ la adresa intervenției lui Hossu, pe care o apreciază drept o „vorbire slugarnică”, pe placul guvernului maghiar¹⁵. Deosebit de sugestivă pentru dimensiunea pozitivă a relațiilor dintre cele două confesiuni este prezența lui Boroș în câteva asociații culturale ale ortodocșilor, precum Reuniunea femeilor

⁹ *Ibidem*, 100.

¹⁰ A se vedea în acest sens comentariile din memoriile, *Ibidem*, 115.

¹¹ A se vedea pe această temă Nicolae Bocșan, *Alterități în relațiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (romano-catolic – greco-catolic)*, în Nicolae Bocșan, Valeriu Leu (coord.), *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, Reșița (1996), 96–110.

¹² I. Boroș, *Memorialistica*, 287–288, 293–295. Menționăm câteva articole privitoare la această temă, enumerate la paginile menționate: *Primația pontificală celebrată de către biserica orientală*, în „Foaia bisericească” (Blaj, 1885); *Tendințe de în(n)oire în ritul și disciplina bisericii orientale* („Foaia bisericească și scolastică”, Blaj); *Despre cărțile liturgice la Cultul Divin, al bisericii orientale; Laudele Preacuratei V. Maria cetesc din cărțile rituale ale S. Bisericii de rit oriental*.

¹³ *Ibidem*, 165, 222.

¹⁴ *Ibidem*, 145–146.

¹⁵ *Ibidem*, 170–173.

greco-ortodoxe și Corul greco-ortodox român¹⁶. Însemnările memorialistice înregistrează din loc în loc asemenea informații, nespectaculoase, semnificative însă pentru derularea în cotidianul anonim a biconfesionalismului românesc bănățean.

Interesantă și sugestivă este, din perspectiva raportării la „cei alți”, participarea ortodocșilor la pelerinajul de la mănăstirea Maria Radna din părțile Aradului, alături de credincioșii greco-catolici și de cei de rit latin, cu ocazia sărbătorii Adormirii Maicii Domnului. Boroș se oprește în însemnările sale asupra acestui aspect, în contextul în care vorbește despre activitatea sa ca paroh la Zăbrani (1880–1897). Relatează, astfel, că a organizat participarea la pelerinaj a enoriașilor din Zăbrani separat de cea a șvabilor, fapt care a fost luat ca model și de către alte parohii vecine. Rememorarea acestui aspect este un prilej de satisfacție pentru Boroș, care menționează participarea numeroasă a credincioșilor, atmosfera specială care domnea la mănăstire cu această ocazie, predicile însuflețite pe care le-a ținut odată sosit cu credincioșii la Maria Radna. Memorialistul înregistrează larga participare a oamenilor din părțile Banatului, Aradului și din Transilvania, la acest moment aparte de pietate colectivă: „în sărbătoarea Adormirii Mamei Domnului [...] când foarte mulți români greco-catolici și orientali din Banat și Ardeal peregriau la Radna”¹⁷. Aveam de-a face cu o informație deosebit de valoroasă privind frecventarea unui loc renumit de pelerinaj, așa cum era cel de la mănăstirea Maria Radna, o participare cu caracter nu doar multiconfesional ci și multietnic, în sensul în care veneau aici, cu ocazia sărbătorii menționate, greco-catolici, romano-catolici, ortodocși, șvabi, maghiari, români etc. Maria Radna, mănăstire catolică de rit latin, cu o icoană a Maicii Domnului făcătoare de minuni, a fost de-a lungul timpului un loc faimos de pelerinaj, în care se consemnează prezența sistematică a credincioșilor dincolo de jurisdicțiile confesionale care-i separau. Cazul nu este unul singular, în epocă ori mai târziu, dacă ne gândim la alte sanctuare ale spiritualității creștine din Transilvania și din alte părți ale Europei centrale, devenite loc de pelerinaj cu participare supraconfesională, așa cum este mănăstirea Nicula, unde participau în trecut români ortodocși și uniți

¹⁶ *Ibidem*, 117, 307. Boroș a făcut parte, de altfel, și din Reuniunea femeilor romano-catolice din Lugoj (*Ibidem*, 307), faptul fiind semnificativ atât pentru funcționarea multiconfesionalismului bănățean în dimensiune cotidiană, cât și pentru prestigiul personalității lui Boroș, care depășea barierile și delimitările strict confesionale.

¹⁷ *Ibidem*, 137–138.

deopotrivă¹⁸, sau mănăstirea de la Máriapócs, din nord-estul Ungariei, frecventată de enoriași catolici de ambele rituri, latin și bizantin¹⁹. Astfel de locuri, ajunse odată cu trecerea timpului puncte de referință ale pietății colective din Europa central-răsăriteană, sunt de mare importanță pentru istoria sensibilității religioase²⁰ deoarece prilejuiesc întâlniri și interferențe între confesiuni și între modele de practică religioasă totodată, cu preluări și contaminări de la o confesiune la alta care îmbogățesc în timp viața religioasă a comunităților din regiune.

Perioada celor 17 ani de activitate desfășurată de Ioan Boroș ca paroh la Zăbrani este interesantă și din perspectiva unor amănunte privind dimensiunea conflictuală a raporturilor dintre cele două confesiuni românești, greco-catolică și ortodoxă, care sunt prinse în însemnările memorialistice. După cum rezultă din memorii, în calitate de preot paroh la Zăbrani, Boroș a desfășurat o activitate susținută, cu rezultate foarte bune, aducând această parohie într-o stare înfloritoare, „ca niciodată de la înființarea ei din 1720”²¹. În localitatea Fiscut²², a apărut o comunitate unită, constituită ca filie la Zăbrani, Boroș în calitate de paroh ridicând în această nouă filie o capelă²³, activitatea sa fiind una laborioasă în acest context „Pentru această filie foarte multă osteneală am pus în timp de 7 ani”. Filia n-a avut o existență foarte îndelungată, din câte se pare, deoarece după plecarea lui Boroș de la Zăbrani credincioșii „s-au răsfiat”. În dinamica lucrurilor aici, la Fiscut, a avut loc un eveniment cu final dramatic: un credincios greco-catolic, Petru Bogatul, „poporean de frunte”, dorind să ridice o cruce mare de lemn în cimitir, la monumentul funerar al familiei, a fost omorât de „furia greco-orientalilor”. Comentariul lui Boroș din însemnările sale este sugestiv pentru punctul

¹⁸ Ana Dumitran, Enikő Hegedűs, Vasile Rus, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, Alba Iulia (2011); Dumitru Cobzaru, *Monografia Mănăstirii „Adormirea Maicii Domnului” Nicula*, ediția a V-a, revăzută și adăugită, Nicula (2015).

¹⁹ Tamás Végheő, Szilveszter Terdik, Fülöp Kocsis, „...you have foreseen all of my paths...”. *Byzantine Rite Catholics in Hungary*, Strasbourg (2012), 148–155.

²⁰ Vezi pe această temă, Carlo Prandi, *La religione popolare fra tradizione e modernità*, Brescia (2002).

²¹ Activitatea la Zăbrani, vezi în I. Boroș, *Memorialistica*, 134–139.

²² Sat în comuna Șagu, jud. Arad.

²³ În *Șematismul veneratului cler al Diecesei românești greco-catolice a Lugojului pre anul Domnului 1891, de la înființarea scaunului episcopesc anul XXXVIII*, apărut la Tipografia lui Ioan Wenccele și fiul din Lugoj, în anul 1891, pagina 34, sunt consemnați în filia Fiscut 66 de credincioși greco-catolici, 95 romano-catolici și 666 ortodocși.

în care s-a ajuns, în desfășurarea acestei situații conflictuale: „L-am îngropat a doua zi de Paști (pe cel omorât-n.n. I. C.). Numai bunul Dumnezeu mi-a dat curaj și dar ca să nu fiu și eu omorât, ce adese mă amenința fără să știu atunci, dară eram rezolut și nu băgam în seamă multele primejdii și ostenele în friguri grele și călătorii adese”²⁴.

Episodul de la Fiscut, relatat de Boroș, n-a beneficiat până acum de o reconstituire mai aprofundată, dar după toate probabilitățile avem de-a face cu o situație tensionată, apărută ca urmare a unui fenomen de dată recentă de schimbare a confesiunii, petrecut pe fondul unei situații conflictuale locale. În comunitatea românească din Austro-Ungaria celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, identitatea celor două confesiuni, ortodoxii și greco-catolicii, era una stabilă, vremea „trecherilor confesionale” de proporții trecuse demult. O anumită mobilitate se menține, în relația dintre cele două confesiuni românești, în sensul în care sunt consemnate treceri la „ceilalți” modeste sub aspect cantitativ, generate de conflicte locale, apărute adesea în urma unor frustrări și nemulțumiri în comunități, neînțelegeri ale unor credincioși cu preoții etc²⁵. Istoriografic sunt mai bine cunoscute câteva cazuri de schimbare a identității confesionale, petrecute în perioada pe care o avem în vedere, grație unor contribuții istoriografice de dată relativ recentă, așa cum au fost cele de la Apahida (Cluj), Rogoz (Lăpuș), Gothatea (Hunedoara), Săcel (Maramureș), Stârciu (Sălaj)²⁶. Banatul nu face excepție de la această notă de ansamblu a biconfesionalismului românesc din epocă, Boroș însuși în memoriile sale neînregistrând schimbări masive ale confesiunii printre românii bănățeni²⁷.

Participarea lui Ioan Boroș alături de episcopul

²⁴ I. Boroș, *Memorialistica*, 137.

²⁵ A se vedea pe această temă: Simion Retegan, Aspecte ale biconfesionalității românilor din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1850–1867), în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXV (1996), 178–183; Ion Cârja, The Dilemmas of Cohabitation: The Orthodox and the Greek Catholic Communities in Transilvania in the Second Half of the 19th and Early 20th Century, în vol. Mihai I. Spariosu (ed.), *Intercultural Conflict and Harmony in the Central European Borderlands*, Göttingen (2017), 163–173.

²⁶ Macarie Drăgoi, *Ortodoxi și greco-catolici în Transilvania (1867–1918). Convergențe și divergențe*, Cluj-Napoca (2011), 141–220.

²⁷ Cităm în acest context două exemple de cazuistică mărunță: preoții Ștefan Bercian și Demetriu Mihailescu, trecuți de la Ortodoxie la confesiunea greco-catolică în 1836 și respectiv 1839, au ajuns apoi să dețină funcția de protopopi greco-catolici de Lugoj (vezi I. Boroș, *Memorialistica*, 119, notele de subsol 69 și 70).

Vasile Hossu la sfințirea bisericii din Chizdia²⁸, în toamna anului 1907, interesantă în sine ca desfășurare de fapte, conține în notațiile memorialistice din care cităm câteva referiri sugestive la funcționarea în teritoriu a biconfesionalismului românesc din Banat. În comunitățile tradiționale, sfințirea unei biserici și vizitația canonică a eparhiei erau prilejuri de întâlnire a arhierelui cu comunitatea, momente cu caracter sărbătoresc, festiv, al căror impact era mult mai pronunțat în trecut, la nivelul sensibilității colective, decât astăzi. Sosirea unui arhieru într-o comunitate locală era un eveniment perceput ca excepțional, comparabil cu vizitele imperiale/regale („arătarea împăratului”²⁹), fapt cu atât mai evident cu cât vorbim de o lume țărănească tradițională neafectată încă, în perioada pe care o avem în vedere, de laicizarea valorilor și a comportamentelor, ca rezultat al procesului de modernizare. Participarea episcopului Vasile Hossu la sfințirea bisericii din parohia Chizdia, împreună cu vizita canonică aferentă, sunt inteligibile din această perspectivă, a unor momente „memorabile”, de sărbătoare, pentru comunitățile bănățene în mijlocul cărora a venit arhierul de la Lugoj cu suita sa³⁰.

Pentru a ajunge la Chizdia, delegația plecată de la Lugoj în frunte cu episcopul Hossu, a călătorit cu trăsura până la Budinș³¹, unde a fost vizitată parohia greco-catolică. Trecând în revistă acest segment de început al vizitei canonice, Boroș formulează un prim comentariu: „De mirat a fost că neuniții în tot locul ne-au întâmpinat foarte bine”. Au ajuns la Chizdia, unde au fost primiți în mod festiv, s-au ținut slujbe și s-a predicat (cu participarea unui reprezentant al Mitropoliei de la Blaj), a fost „consacrată” biserica după care delegația episcopală a mers mai departe pentru a vizita alte parohii din apropiere. Au trecut prin Labașinș³², Crivobara³³, Secaș³⁴, Hisiaș³⁵, Siclaș³⁶, Chizătău³⁷, un traseu care a prilejuit numeroase constatări și impresii, formulate în registru laudativ sau critic de Boroș ulterior,

²⁸ Azi Coșarii, sat în comuna Brestovăț, jud. Timiș.

²⁹ Doru Radosav, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII–XIX)-discurs și reprezentare*, Cluj-Napoca (2002).

³⁰ I. Boroș, *Memorialistica*, 188–189.

³¹ Azi Ictar-Budinș, sat în comuna Topolovățu Mare, jud. Timiș.

³² Sat în comuna Șiștarovăț, jud. Arad.

³³ Sat în comuna Secaș, jud. Timiș.

³⁴ Sat de reședință în comuna cu același nume, jud. Timiș.

³⁵ Sat în comuna Ghizela, jud. Timiș.

³⁶ Numit și Șușanovăț, azi Șanovița, sat în comuna Ghizela, jud. Timiș.

³⁷ Sat în comuna Belinț, jud. Timiș.

în notațiile memorialistice. Sosirea în parohia Siclaș este sugestivă atât pentru ceea ce înseamnă caracterul excepțional al „arătării” arhierului în mijlocul oamenilor, cât și pentru prezența ambelor confesiuni la eveniment: „Spre 4 oare după miez-noapte, cu mare alai de călăreți proveniți din Siclaș, am ajuns în această comună, unde era chiar rugă sau sărbătoarea hramului /221/ bisericii. Primire frumoasă, popor mult și ales. Corul greco-oriental, sub conducerea preotului, a făcut o întâmpinare frumoasă”³⁸.

După Siclaș a urmat un popas la Chizătău, la preotul ortodox Șepețan, rudă cu episcopul Vasile Hossu. Caracterul sărbătoresc al primirii a fost accentuat de faptul că la ambele biserici din localitate era „rugă”, sărbătoare tradițională de mare importanță în satele bănățene, „unde corul vestit din Chizătău a cântat foarte frumoase cântări. Ajungând la casa preotului, unde am fost ospătați foarte bine, sub cină corul a cântat cântări una mai frumoasă decât cealaltă”³⁹. Accentuată în acest caz de relația de rudenie cu preotul ortodox Șepețan, primirea de care a avut parte Vasile Hossu pe durata întregii vizite canonice din anul 1907, așa cum o rezumă Ioan Boroș în memorii, a fost una demnă cu adevărat de rangul și prestața unui arhieru, indiferent de încadrarea confesională a satelor prin care a trecut cu prilejul sfințirii bisericii din Chizdia. Situația nu este una singulară, într-o epocă în care referința de tip național era mai puternică decât separația comunităților după jurisdicție, în biserici și confesiuni. Astfel, pentru a reține un exemplu, românii ortodocși din zona Făgărașului îl primesc pe mitropolitul greco-catolic Ioan Vancea, aflat în vizită canonică pe teritoriul vicariatului foraneu local, în perioada 21 septembrie–4 octombrie 1874, ca pe „un vlădică al lor”⁴⁰. Vizita unui ierarh român, în cazul de față Vasile Hossu, a fost un prilej de orgoliu pentru ambele confesiuni românești, de exprimare publică a coordonatele identității naționale care puteau fi puse în mod pregnant în evidență cu ajutorul unei referințe confesionale de maximă importanță așa cum era persoana unui arhieru.

Anul următor, 1908, în data de 29 august, Ioan Boroș îl va însoți pe episcopul Hossu la sfințirea bisericii din Sănnicolau Mare. La primirea arhierului în localitate „s-a desfășurat o pompă mare”,

³⁸ I. Boroș, *Memorialistica*, 189.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Ioan Georgescu, *Mitropolitul Ioan Vancea. La 50 de ani de la moartea lui*, Oradea (1942), 29; vezi și Ion Cârja, *Biserică și societate în Transilvania în perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea (1869–1892)*, Cluj-Napoca (2007), 76–82.

dar Boroș nu înregistrează aceleași impresii ca în cazul precedent, mai mult de atât acesta vorbește de o participare românească mai restrânsă la acest eveniment: „L-au primit mai mult ungurii decât românii, dintre românii greco-orientali numai preotul s-a prezentat”⁴¹. Rămâne semnificativ și în acest caz, impactul unei personalități de talia unui arhieru, la sosirea acestuia într-o comunitate locală, este vorba de un impact și de o receptare care depășesc nu numai delimitările confesionale ci chiar și pe cele etnice.

La capătul acestei succinte incursiuni în memorialistica arhierului prepozit Ioan Boroș, suntem datorii cu câteva considerații finale. Primul aspect care trebuie evidențiat este acela că relațiile dintre ortodocși și greco-catolici, sau dintre aceștia din urmă și alte confesiuni din Banatul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului XX, nu reprezintă „personajul principal” al însemnărilor memorialistice rămase de la Boroș și nici al altor documente incluse în ediția din 2012, la care am făcut referire în materialul de față. Ioan Boroș s-a concentrat cu prioritate asupra traseului de viață al propriei persoane: familie, studii, cariera bisericească, precum și pe desfășurarea cotidiană a activității sale la episcopia Lugojului, pe relațiile sociale pe care le avea în cadrul Bisericii și în afara acesteia, pe probleme de politică ecleziastică, relația cu administrația locală și cu cea guvernamentală de la Budapesta. Aspectele privitoare la caracterul multietnic și multiconfesional al spațiului bănățean reprezintă un nivel secundar de interes și de înregistrare a realităților pe care le-a trăit. Trebuie remarcată moderația în aprecieri și absența unei abordări resentimentare a relațiilor cu „ceilalți”, românii ortodocși sau alte confesiuni și etnii coabitante din regiune. Poziționat pe aliniamentele unei identități confesionale greco-catolice și naționale românești ferm asumate, Ioan Boroș nu se raportează polemic la Ortodoxia bănățeană și nici la alte confesiuni, de altfel. Se impune a fi remarcat acest aspect, în condițiile în care însemnările sale nu sunt lipsite de afirmații și considerații tăioase, dure, unele dintre ele discutabile, cu mențiunea că acestea îi privesc pe „oamenii sistemului” mai ales, personalul de la centrul eparhial lugojean, cu care a interacționat în activitatea zilnică și nu în ultimul rând pe episcopi. Memoriile sale constituie, cu toate acestea, un material de studiu prețios pentru studiul relațiilor alteritare din Banatul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și din perioada premergătoare Primului Război Mondial.

⁴¹ I. Boroș, *Memorialistica*, 196.

